

Зародження ідей об'єднання Європи

Микола ГНАТЮК,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Ярослав ЧОРНОГОР,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту європейських досліджень
НАН України

Європейська інтеграція в сучасних міжнародних процесах відіграє особливу роль. Вперше термін «інтеграція» використав американський адміністратор «плану Маршалла» П. Гофман, запровадивши його в політичний лексикон для означення процесів, що розпочалися в Західній Європі. Після Другої світової війни, з початком інтеграції, Європа сприймається як єдине ціле зі спільними інтересами, цілями та цінностями. Прямим наслідком об'єднання європейських країн в ЄС є зростання їх сили та впливу, що сприяє набуттю нового виміру політичного й міжнародного життя європейців.

Єдина Європа була мрією багатьох, тому і форм державного об'єднання упродовж її тисячолітньої політичної історії було досить багато – від завоювання до створення спільних інституцій для розв'язання спільних завдань. Проте в умовах постійної ворожнечі європейських країн ідея об'єднаної Європи мала особливе звучання, зміст якого, як правило, був спрямований на розв'язання поточної конфліктної ситуації і досягнення миру. Цей провідний лейтмотив ідей об'єднаної Європи не позбавлений і нашарування й контексту історичних епох, в яких вони поставали.

Водночас протягом тривалої історії співіснування на континенті європейці відчували свою спільність і потребу в об'єднанні. Доказом цього є поява значної кількості ідей з об'єднання Європи практично на всіх ключових етапах її історії. Історичне становлення ідеї об'єднаної Європи неможливо відділити від культурно-політичного сходження континенту загалом. Ідея об'єднання Європи, яка значно розвинулась із створенням ЄС, не є новою і сьогодні реалізується за сприятливих обставин і, що особливо цінно, сприймається та підтримується більшістю європейців.

Уперше ідею об'єднаної Європи було чітко окреслено порівняно недавно – в XIV–XV століттях у період появи окремих держав-націй в їх сучасному розумінні. Пов'язують її з іменами П. Дюбуа (1305 р.) та А. Маріні (1461 р.) [1, с. 36]. Народження концепту Європи часто пов'язують із раннім Середньовіччям та становленням цивілізації, осно-

вою якої слугувало християнство. Саме розкол між його західною і східною частинами став каталізатором формування європейської ідентичності в західній частині континенту. У своєму дослідженні історії європейської ідеї Д. Хей вказує, що вперше широкого вжитку термін «європейський» набуває після коронації Карла I Великого імператором Священної Римської імперії у 800 році, якого почали називати батьком Європи [2, с. 25]. Сучасники вважали Карла I «ректором християнського люду і намісником Христовим», він зумів нав'язати свою владу, в багатьох випадках і християнство, суміжним територіям, заселеним розрізненими племенами. Франкська імперія, на чолі якої він стояв, охоплювала територію сучасної Франції, Австрії, Швейцарії, країн Бенілюксу та півдня Німеччини. Однак досить швидко це утворення розпалося на окремі складові, а Європа поринула в темні часи феодалізму і міжусобиць.

Значне економічне піднесення, що припало на XI–XV століття, сприяло появі сучасної системи держав-націй і зменшенню світської влади Папи Римського. Для Європи Середньовіччя характерне різноманіття державних і політичних форм та масштабні релігійні війни, які прокотилися в XVI–XVII століттях. Культурна і політична розрізненість Європи поряд зі значним зростанням її міжнародного впливу дає підстави стверджувати, що народження ідеї об'єднання держав обмежувалось проблемами зовнішніх завоювань [3, с. 42]. Перші прихильники цієї ідеї були переконані, що єдина християнська Європа є необхідною умовою виживання Священної Римської імперії перед турецькою навалюю. Тому більшість пропозицій об'єднання Європи в цей час виходили з того, що провідні позиції Папи (його світська влада) мають бути збережені.

Промовистим прикладом цього напряму ідей європейської єдності є пропозиція французького дипломата П'єра Дюбуа, радника Філіпа IV Красивого, який у своєму найбільш відомому трактаті «Про повернення Святої Землі» (1306 р.) констатував, що, незважаючи на християнське вчення і спільність релігійних переконань, війна в

Європі є постійним явищем і саме це послаблює її перед зовнішніми ворогами. В трактаті П'єр Дюбуа викладає ідею європейської єдності, яка зробила б хрестові походи успішними. Необхідною умовою для цього є встановлення і підтримання миру між християнськими націями Заходу, для реалізації цього завдання європейським політичним утворенням слід створити конфедеративну «Християнську Республіку». Вищим органом цього об'єднання мала стати асамблея, до складу якої ввійшли б володарі всіх частин конфедерації. Основним завданням цього органу було б забезпечення миру шляхом запровадження принципів християнства. В разі виникнення суперечок між європейськими країнами арбітрами мали виступити колегія із дев'яти суддів та Папа Римський як остання апеляційна інстанція [4].

Подальше зміцнення держав-націй стосовно світської влади Папи Римського, поширення ідей індивідуалізму і республіканізму загалом сприяли витісненню ідеї регіональної єдності Європи на периферію політичної думки. Однак варто констатувати факт збереження незначної когорти ідеалістів, а також тих, хто прагнув вирішити свої державні справи, пропагуючи ідею об'єднання Європи. Промовистим прикладом тут є ідея європейської конфедерації, яку запропонували чеський король Подебрад (чеськ. – *Jiří Boczko z Kunštátta a Poděbrad*) та його дипломат Антуан Маріні. В такий спосіб вони прагнули забезпечити мирні відносини із Римом. Деякі сучасні дослідники вважають, що запропоновані ними принципи побудови європейської конфедерації подібні до засад, на яких функціонує нинішній Європейський Союз [5]. Передбачалося, що європейську конфедерацію заснують християнські держави на договірних засадах. Держави-засновниками, на думку авторів ідеї, мали виступити Німеччина, до складу якої входила Чехія, а також Франція та Італія. До них могла приєднатися решта європейських держав. Це об'єднання насамперед передбачало усунення міждержавних суперечностей у Європі. Держави-члени конфедерації мали розв'язувати всі наявні між ними суперечки лише мирним шляхом, а об'єднані зусилля спрямовувати на спільну боротьбу проти Османської імперії. Планувалося створення парламенту, що працював би на регулярній основі та переобирався кожні п'ять років, а також колегії постійних членів, які представляють держави-учасниці. Ці органи мали приймати рішення більшістю голосів, а не одностайно чи з правом вето. Крім того, доцільно було б утворити раду королів та судову палату для розв'язання суперечок.

Король Подебрад позиціонував ідею конфедерації як об'єднання християнських держав (термінів «Європа» чи «європейські країни» в його пропозиції не наведено) задля протистояння туркам, що захопили Константинополь 1453 року, та сподівався підписати відповідну угоду в 1464 році, однак його пропозицію не підтримали у столицях інших європейських королівств.

Наприкінці XVI століття влада церкви остаточно послабилась, а з нею втратили актуальність ідеї об'єднаної християнської Європи. В основі подальших пропозицій об'єднання Європи була не так релігійна спільність європейських країн, як прагнення усунути джерела міждержавних конфліктів у Європі. Таким був, зокрема, лейтмотив «Великого плану» Максиміліана де Бетюн (герцога Сюллі), запропонованого ним на початку XVII століття. Герцог Сюллі залишив колекцію мемуарів, написаних від третьої особи, що є дуже цінними історичними джерелами.

Серед його найвідоміших робіт був план створення об'єднаної Європи, до складу якої входило б п'ятнадцять приблизно рівних за силою держав. Основою «Великого плану» герцога Сюллі мали стати нові адміністративні кордони між державами-членами, які змінювали б наявні на той час розміри території держав задля вирівнювання їх сили. Здійснювати керівництво об'єднаною

Європою мала «Рада Європи», завданням якої було б урегулювання розбіжностей і керівництво спільного армією. Також передбачалось створення європейського сенату у складі 66 осіб з їх ротацією кожні три роки [6]. «Великий план», цей відомий утопічний проект створення християнської республіки, часто подається як перший із грандіозних планів об'єднання Європи, які зрештою лягли в основу створення Європейського Союзу.

Ідеї створення спільних європейських органів для боротьби із зовнішньою загрозою, гарантування внутрішнього миру і розв'язання суперечок мирним шляхом визначили подальший напрям утворення об'єднаної Європи. Подібні ідеї спільної боротьби та підтримання стабільності висловлював Е. Лакруа, який 1623 року пропонував створити об'єднання європейських держав із столицею у Венеції.

У розпал чергової війни між європейськими країнами (Англією і Францією) Вільям Пенн, який відіграв одну із головних ролей в ранній історії англійських колоній в Америці, опублікував «Есе на сьогоднішній і майбутній мир у Європі шляхом створення європейського парламенту» (1693 р.), в якому спільному європейському парламенту відводив роль інституції, здатної розв'язати суперечки поміж європейських країн [7].

Ідею гарантування миру в Європі шляхом створення спільних інституцій розвинув один із представників французького просвітництва XVIII століття абат де Сент-П'єр, який у трактаті «Проект вічного миру» (1713 р.) закликав до створення зони вільної торгівлі між європейськими країнами та формування сенату. Проект передбачав створення ліги чи союзу, подібних до старої німецької імперії, які об'єднували б європейські держави, з Росією також. Взаємні права і обов'язки держав-членів мали встановлюватися загальною конституційною угодою. Твір, що вийшов з-під пера Шарля де Сент-П'єр, був не єдиний. 1708 року він написав трактат, де йшлося про створення постійної арбітражної установи, яка розв'язувала б конфлікти між правителями та гарантувала мир і розквіт торгівлі між усіма державами.

Проект європейського об'єднання абата де Сент-П'єр справив вплив на багатьох видатних мислителів XVIII–XIX століть – Г. Лейбніца, К.-Ф. Вольфеля, М. Кондорсе, Ж.-Ж. Руссо, А. Тюрго, А. Сміта та ін. Вони припускали можливість установа вічного миру в Європі, але чекали його не так від створення певного спільного політичного утворення, як від посилення духовного єднання всього цивілізованого світу і солідарності економічних інтересів. Так, англійський філософ і правознавець Джеремі Бентам у праці «Про загальний і вічний мир» (1789 р.) виклав власну ідею створення європейської асамблеї та побудову спільної армії. І. Кант у філософських роздумах «Про вічний мир» (1795 р.) висловився про можливу організацію світового уряду, який сприяв би досягненню миру. Ідея європейського об'єднання абата де Сент-П'єр надихнула Ф. Шіллера написати «Оду радості», що в майбутньому стала гімном Європейського Союзу [8].

Ж.-Ж. Руссо, звертаючись до праці абата де Сент-П'єр, зазначав, що «ніколи ще розум людський не вправлявся в такому великому, прекрасному і корисному проекті встановлення вічного і загального миру всіма європейськими народами... Ми живемо в узаконеному стані лише із своїми співвітчизниками, однак живемо в природному стані з рештою світу, ... тому необхідно поєднати народи в такий же союз, в якому живуть між собою люди (всередині держави. – Авт.)» [9, с. 1–4].

Отже, була значна кількість різноманітних проектів, дуже схожих між собою. В них можна виділити такі складові: об'єднання держав; створення європейського парламенту, сенату чи сейму, рішення якого є обов'язковими до виконання; створення арбітражного суду для

розв'язання конфліктів мирним шляхом; об'єднання збройних сил для спільного захисту від зовнішніх загроз, передусім з боку турків-османів.

З часом з'явилася ще низка абстрактних проектів філософсько-теоретичного характеру, розроблених А. Сен-Симоном, П.-Ж. Прудоном, В. Гюго та ін. До речі, саме французькому письменникові В. Гюго належить термін «Сполучені Штати Європи» [10, с. 12]. Автори проектів зовсім не враховували тогочасних суспільно-політичних та економічних чинників, а керувалися романтичними уявленнями про європейську ідентичність і християнське братерство. Вони відстоювали ідею відновлення єдності шляхом поступового зростання серед народів розуміння своєї європейської ідентичності, що стане основою встановлення в Європі «вічного миру».

Та в майбутньому ідея об'єднання Європи ставала не лише рушійною силою влаштування справедливого устрою, який давав би можливість встановити і підтримувати мирні відносини, а й проектом досягнення окремими правителями великодержавних цілей. Прагнення подолати політичну роздробленість Європи за допомогою військового загарбання зазвичай наражалося на спротив інших європейських держав, які діяли за принципом класичного балансу сил, що був у Європі на початку XIX століття.

Першу спробу досягти об'єднання силою здійснив Наполеон, який поставив під своє управління Францію, країни Бенілюксу, частини Німеччини та Італії. Для європейської єдності важливо було створити спільну систему судочинства, запровадити єдину валюту тощо. Система балансу сил у Європі спрацювала бездоганно, і всупереч прагненню Наполеона об'єднати Європу за допомогою сили в XIX столітті вона вступає в період відродження націоналізму, який зародився під впливом Французької революції та наполеонівських воєн і призвів до уніфікації Італії (1860-ті рр.) і Німеччини (1871 р.). Як наслідок, боротьба між європейськими країнами істотно загострилася й посилювалася, окрім іншого, великодержавними амбіціями на світове панування, бо більшість великих держав була в Європі.

Друга половина XIX – початок XX століття в історії Європи характеризується зростанням ролі Німеччини в політичних процесах на континенті. Німеччина, позбавлена серйозних можливостей для значних колоніальних завоювань, основну увагу зосередила на європейському континенті й діяла через призму пангерманських устремлінь. Об'єднання дрібних німецьких держав в Німецьку імперію на чолі з пруською монархією видавалося лише початком масштабних об'єднувачих процесів у Європі.

Такий стан речей відображено в пангерманських проектах П. де Лагарда, Г. фон Трітцке, Ф. Ліста, П. Дехи. Потенційні переваги від економічної інтеграції здавалися привабливими для європейських політичних еліт. Ось чому в пангерманських проектах переважала тема економічного об'єднання Європи довкола Німеччини. Так, П. Дехи запропонував запровадити систему митних союзів: спочатку німецькі держави мали утворити *Митний союз (Zollbund)* – митну конфедерацію з певними повноваженнями і в політичній сфері, а з часом утворити *Митне об'єднання (Zollverband)* – альянс, заснований на широкій системі митних та торговельних угод, що поєднав би німецькі держави з більшістю країн Європи, зокрема Францію, країни Центральної та Південно-Східної Європи, а також Балтійського басейну. В інших проектах також розглядалася можливість утворення довкола Німеччини міцного економічного європейського союзу. Так, 1893 року в памфлетній формі було змальоване майбутнє Європи як митного союзу Центральної Європи (*Mitteleuropa*). В союзі передбачалося об'єднання навколо територіально розширеної Німеччини Польщі, Ру-

тенії, Румунії, Сербії, Прибалтійських та, можливо, Балканських країн. А К. Франц вважав за потрібне поєднати Німеччину митними угодами з Австрією, Бельгією, Великобританією, Нідерландами, країнами Скандинавії та Швейцарією [10, с. 12–13].

На жаль, силові тенденції в європейській політиці тоді взяли гору. Як результат, Європою прокотилися війни, наймасштабнішою з яких стала Перша світова війна (1914–1918 рр.). Саме страхіття війни підштовхнули до пошуків мирних шляхів інтеграції. Слід визнати, що зародження ідеології європеїзму в роки Першої світової вивчено недостатньо і потребує значних наукових досліджень.

Отже, на основі вищевказаного можна зробити висновки, що була значна кількість ідей об'єднання Європи практично на всіх основних етапах історії континенту. Історичне становлення ідеї об'єднаної Європи неможливо відділити від культурно-політичного сходження Європи загалом. Ідеї створення спільних європейських органів проголошували задля боротьби із зовнішньою загрозою, гарантування внутрішнього миру і розв'язання суперечок мирним шляхом ще з періоду Середньовіччя і визначили подальший напрям розвитку ідей становлення об'єднаної Європи. Прагнення подолати політичну роздробленість Європи деякі держави реалізовували насамперед з допомогою військової сили, що, як правило, спричинило спротив інших європейських держав, які діяли за принципом класичного балансу сил. Проблема європейської інтеграції актуалізувалася у XX столітті, що врешті-решт призвело до утворення Європейського Союзу.

Джерела

1. McCormick J. Understanding the European Union: a concise introduction. – Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan, 2005. – 260 p.
2. Hay D. Europe: the emergence of an idea. / Edition 2. – Edinburgh, Edinburgh U.P., 1968. – 151 p.
3. Delanty G. Inventing Europe: idea, identity, reality. – Basingstoke: Macmillan, 1995. – 187 p.
4. De recuperatione Terrae Sanctae // Encyclopædia Britannica. – <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/153975/De-recuperatione-Terrae-Sanctae>
5. Bernet C. George of Poděbrady // Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)., Nordhausen: Bautz, 2003. – Bd. 21. – S. 1183–1203.
6. Maximilien de Bethune, Duke of Sully // Encyclopædia Britannica. – <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/572976/Maximilien-de-Bethune-duc-de-Sully>
7. Penn W. An Essay towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishment of a European Dyet, Parliament or Estates (1693). – http://olldownload.libertyfund.org/Texts/LFBooks/Penn0200/PDFs/0479_Pt13_Peace.pdf
8. «Ода радості» – музика фіналу Дев'ятої симфонії Людвіга ван Бетховена, написаного на вірші Фрідріха Шіллера. У 1985 році була прийнята Радою ЄЕС як офіційний гімн Європейського Союзу. Вона не призначена для заміни національних гімнів держав-членів Євросоюзу, а покликана відстоювати цінності, які вони розділяють, їх єдність у різноманітті.
9. Руссо Ж.-Ж. Сокращение / Сделанное Жан-Жаком Руссо, женевающим гражданином, из проекта о вечном мире, сочиненного господином абатом де Сент-Пьером / Жан-Жак Руссо: переведено с французского И. Ф. Богдановичем. – Санкт-Петербург [Тип. Акад. наук], 2007. – 74 с.
10. Копійка В. В., Шинкаренко Т. І. Європейський союз: заснування і етапи становлення. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 448 с.